

ПРИБИЛЬСЬКА С. О.,
студентка II курсу факультету юстиції
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

БАЙДА А. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ГЕРАСИМОВ В. Ю.,
студент II курсу факультету юстиції
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.226(477-074)"364"
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.32>

КРАЙНЯ НЕОБХІДНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Автори розглядають умови, в яких опиняються громадяни на окупованих територіях та які чинники можуть призвести до необхідності вчинення дій, які зазвичай розглядаються як кримінальні. На основі аналізу правового стану та судової практики, стаття розглядає питання про визначення крайньої необхідності в контексті воєнного стану та можливість врахування цих умов у розгляді кримінальних справ.

В статті зазначається, що до дослідження проблемних питань крайньої необхідності в умовах воєнного стану, а також проаналізовано наукові та законодавчі визначення крайньої необхідності, судову практику та проблемні питання враховуючи воєнний стан.

Стаття обговорює принципи та критерії, за якими можна визначити, чи має особа право на застосування заходів крайньої необхідності у ситуаціях, пов'язаних із воєнним станом. Автори аналізують такі аспекти, як обмеження свободи особи у виборі та відсутність альтернативних можливостей дій, що можуть вплинути на прийняття рішення.

Стаття досліджує практичні ситуації та судові рішення, пов'язані з крайньою необхідністю в умовах воєнного конфлікту. На основі аналізу цих випадків, автори надають рекомендації щодо врахування специфіки воєнного стану у правовому вирішенні кримінальних справ.

Розглядається проблематика крайньої необхідності у контексті поведінки громадян України на окупованих територіях. Зазначаються складні обставини які слід враховувати, такі, як обмежена мобільність через бойові дії, наявність інвалідів серед громадян, а також відсутність альтернативних можливостей для виїзду можуть ускладнити ситуацію та обмежити свободу вибору.

Узагальнюючи, стаття пропонує обґрунтовані підходи до розуміння та застосування принципів крайньої необхідності в умовах воєнного стану, з метою забезпечення справедливості та захисту прав людини в умовах війни та окупації.

Ключові слова: *крайня необхідність, права людини, воєнний стан, окупація, захист прав людини, Україна.*

Bayda A. O., Prybylska S. O., Gerasimov V. Yu. An extreme necessity in the conditions of martial law

The authors examine the conditions in which citizens find themselves in the occupied territories and what factors may lead to the need to commit actions that are usually considered criminal. Based on the analysis of the legal status and judicial practice, the article examines the issue of defining extreme necessity in the context of martial law and the possibility of taking these conditions into account in the consideration of criminal cases.

The article notes that before the study of the problematic issues of extreme necessity in the conditions of martial law, as well as the analysis of scientific and legislative definitions of extreme necessity, judicial practice and problematic issues taking into account the martial law.

The article discusses the principles and criteria by which it is possible to determine whether a person has the right to apply emergency measures in situations related to martial law. The author's analysis such aspects as the limitation of a person's freedom of choice and the lack of alternative options for actions that can affect decision-making.

The article examines practical situations and court decisions related to extreme necessity in the conditions of military conflict. Based on the analysis of these cases, the authors provide recommendations on taking into account the specifics of martial law in the legal resolution of criminal cases.

The issue of extreme necessity in the context of the behavior of Ukrainian citizens in the occupied territories is considered. Difficult circumstances that should be taken into account, such as limited mobility due to hostilities, the presence of disabled people among citizens, as well as the lack of alternative options for leaving, can complicate the situation and limit freedom of choice.

Summarizing, the article offers reasonable approaches to understanding and applying the principles of extreme necessity in the conditions of martial law, with the aim of ensuring justice and protection of human rights in conditions of war and occupation.

Key words: extreme necessity, human rights, martial law, occupation, protection of human rights, Ukraine.

Постановка проблеми. У сучасних умовах російської агресії та окупації, де масове застосування насильства з боку окупаційних військ стає загрозою для безпеки та стабільності, питання відповідальності осіб за їхні дії або бездіяльність у цих умовах стає надзвичайно актуальним. Особливу увагу привертає відповідальність за дії або бездіяльність, що вчинені під впливом фізичного або психічного насильства з боку представників окупаційних військ.

Теоретична актуальність полягає в складності та дискусійності інституту крайньої необхідності в кримінальному праві. Різні підходи до визначення поняття, ознак та меж крайньої необхідності зумовлюють потребу в постійному дослідженні та розвитку теорії. Практична актуальність зумовлена поширеністю випадків крайньої необхідності в правозастосовчій практиці. Неправильне тлумачення та застосування норм про крайню необхідність може призвести до судових помилок, тому дослідження цієї теми має велике значення для вдосконалення практики.

Пропонується розглянути проблемне питання крайньої необхідності, його правового регулювання в умовах воєнного стану. Воєнний стан визначається як стан, що оголошується у разі загрози національній безпеці чи державному порядку внаслідок збройної агресії. Він передбачає певні обмеження прав і свобод громадян, зміну управлінської системи та активізацію військових дій. Так, на сьогодні питання крайньої необхідності в умовах воєнного

стану є малодосліджуваним, проте цікавить низку юристів та судів. Адже проблемне питання постає у тому, що суди виключають стан крайньої необхідності людини на окупованій території та призначає покарання за кримінальне правопорушення колабораційна діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблемного питання крайньої необхідності було предметом досліджень таких вчених, як Бичок О. М., Людвік В. Д., Торська Х. І., Руснак І. В. та інших.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є дослідження проблемних питань крайньої необхідності в умовах воєнного стану. Завданнями наукового дослідження є: розглянути наукове та законодавче визначення крайньої необхідності; проаналізувати судову практику та проблемні питання враховуючи воєнний стан.

Виклад основного матеріалу. Спершу пропонується розглянути положення крайньої необхідності в межах законодавства, судової практики та поглядів науковців. Так, відповідно до ч. 1 ст. 39 Кримінального кодексу України (далі – КК України) крайня необхідність – це заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами [1].

Визначення крайньої необхідності, наведене у статті 39 ККУ України, є досить чітким та повним. Воно відповідає загальноприйнятим міжнародним стандартам та відповідає принципам кримінального права України [2].

Визначення починається з вказівки на те, що крайня необхідність «не є кримінальним правопорушенням», тобто є обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння. Тобто означає, що якщо особа вчинила діяння, яке формально підпадає під ознаки кримінального правопорушення, але при цьому діяла в стані крайньої необхідності, вона не підлягає кримінальній відповідальності. Далі у визначенні перераховуються три ознаки крайньої необхідності: наявність небезпеки; неможливість усунення небезпеки іншими засобами; відсутність перевищення меж крайньої необхідності.

Влучно з цього приводу зазначив Ленінський суд м. Запоріжжя у вироку від 10 липня 2023 року у справі №334/783/23. Суд вказує на те, що спосіб збереження охоронюваного законом інтересу за рахунок іншого повинен бути крайнім. Це означає, що особа повинна зробити все можливе, щоб усунути небезпеку, не вдаючись до заподіяння шкоди. Якщо для запобігання небезпеки, що загрожує, в особи є шлях, не пов'язаний із заподіянням шкоди, вона повинна обрати саме цей шлях. Інакше посилення на стан крайньої необхідності виключається [3].

Дане положення є справедливим, оскільки воно не дозволяє особам використовувати крайню необхідність як привід для заподіяння шкоди без необхідності.

Остання частина визначення стосується перевищення меж крайньої необхідності. Якщо особа, діючи в стані крайньої необхідності, перевищила межі цієї обставини, тобто заподіяла шкоду, яка перевищує відвернену, вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Так, Ленінський районний суд м. Запоріжжя у вироку від 02 жовтня 2023 року у справі № 334/7282/20 вказав на те, що перевищення меж крайньої необхідності це умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода [4].

Так, варто погодитися із дослідниками Бичок О. М. та Людвік В. Д., що крайня необхідність – це ситуація, під час якої існує реальна небезпека, яка загрожує охоронюваному законом інтересу, і ця небезпека безпосередньо загрожує особі, її законним правам або іншим особам, а також суспільним і державним інтересам [5].

Крім цього, змістовним є визначення Торської В. І. та Руснак І. В. які зазначають, що крайня необхідність – це такий збіг обставин, за якого виникла безпосередня небезпека для певного об'єкта, зберегти який можна, лише заподіявши шкоду іншому, менш цінному об'єктові. Інакше кажучи, правомірним вважається заподіяння (за наявності загальної небезпеки) шкоди одним цінностям, що охороняються правом, з метою відвернути шкоду більш значним цінностям, які теж охороняються правом [6].

Таким чином, крайня необхідність – це важлива правова категорія, яка дозволяє захистити законні інтереси осіб, які опинилися в ситуації, що загрожує їхньому життю, здоров'ю або іншим правам. Однак, ця обставина має бути обґрунтованою і не допускати перевищення меж.

Для крайньої необхідності характерна наявність реальної і неминучої небезпеки заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам. У контексті сучасних конфліктів та російської агресії, важливим є розуміння кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність та співставлення з крайньою необхідністю. Колаборація, у тлумаченні міжнародного гуманітарного права, означає співпрацю з ворогом або окупантами, що виражається у віддачі підтримки, наданні послуг, інформації чи іншої допомоги, яка сприяє агресору чи окупантам. Особа, яка здійснює колабораційну діяльність, свідомо співпрацює з ворогом чи окупантами, допускаючи можливість використання цієї допомоги проти своєї власної держави або на користь агресора. Це може включати надання інформації про військові об'єкти, укриття ворожих агентів, надання транспортних або логістичних послуг для окупаційних сил, чи будь-яку іншу діяльність, спрямовану на підтримку ворога [7, с. 100–102].

Важливо розуміти, що колабораційна діяльність є серйозним порушенням правил війни та міжнародного гуманітарного права. Особи, які здійснюють колабораційну діяльність, можуть бути притягнуті до відповідальності за зраду, підтримку ворога чи інші кримінальні злочини, зокрема згідно з внутрішнім законодавством держави або міжнародним гуманітарним правом [8, с. 34].

Розглядаючи проблематику крайньої необхідності у контексті поведінки громадян України на окупованих територіях, важливо враховувати складні обставини, які призвели їх до залишення на цих територіях. Чинники, такі як обмежена мобільність через бойові дії, наявність інвалідів серед громадян, а також відсутність альтернативних можливостей для виїзду можуть ускладнити ситуацію та обмежити свободу вибору.

Фактично, особа, яка залишилася на окупованих територіях, може опинитися в умовах відсутності можливостей вибору та стати залежною від існуючих обставин. У цих умовах важливо розуміти, що така особа може діяти під тиском або впливом, який обмежує її можливості. Це може включати неможливість виїзду через обмеження руху або надання послуг або допомоги представникам окупаційних військ, які контролюють ці території [9].

Потрібно розуміти, що умови крайньої необхідності можуть стати причиною для дій особи, які в іншому випадку можуть бути розглянуті як колабораційна діяльність. Наприклад, в рішенні Київського районного суду м. Харкова від 24 вересня 2022 р. було вирішено питання про обрання запобіжного заходу особі, обвинуваченій у злочині, пов'язаному з колаборацією. У цьому провадженні, враховуючи статус підозрюваного як пенсіонера, судом не було встановлено мотиви або мету дій особи, що могли б вплинути на кваліфікацію злочину. Умови, за яких ця особа знаходилася, відображали складні обставини конфлікту та відсутність альтернативних можливостей [10].

Висновок. Таким чином, інститут крайньої необхідності є важливою правовою категорією, яка має ряд важливих функцій у кримінальному праві. Він забезпечує захист законних інтересів осіб, які діяли в стані крайньої необхідності, сприяє підвищенню соціальної активності учасників суспільних відносин та правовій освіті населення. Крім того, інститут крайньої необхідності тісно пов'язаний з реалізацією особою свого суб'єктивного права на захист законних інтересів.

Визначення крайньої необхідності, наведене у ст. 39 КК України, є чітким, повним та відповідає міжнародним стандартам. Крайня необхідність тісно пов'язана з реалізацією особою свого суб'єктивного права на захист законних інтересів. У разі виникнення ситуації крайньої необхідності особа має право на заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам для захисту своїх законних інтересів або інтересів інших осіб. Небезпека, як елемент крайньої необхідності, має бути реальною, дійсною, а не уявною, та безпосередньо загрозувати правоохоронюваним інтересам.

Судова практика свідчить про різні трактування дійсності та наявності небезпеки: справа №161/10333/22 – загроза життю та здоров'ю членів добровольчого формування в умовах воєнного стану визнана дійсною; справа №342/848/23 – відсутність реальної загрози через невизначеність обставин та джерела небезпеки; справа №760/6265/22 – недоведеність реальної загрози через відсутність чітких обставин отримання зброї; справа №759/6084/22 – визнання дій особи, що захищала Вітчизну, вчиненими в стані крайньої необхідності тощо.

Воєнні конфлікти та окупація територій створюють складні умови для мирного населення, змушуючи людей опинитися у вкрай непростих ситуаціях, де вони змушені приймати рішення, які можуть суперечити закону. Однак варто врахувати обставини, в яких дані особи опинилися, а саме – обмеження свободи вибору та відсутність альтернативних можливостей дій. Важливо розуміти, що умови воєнного стану можуть значно вплинути на розуміння крайньої необхідності та відповідальності осіб за їхні дії. Судова практика повинна врахувати специфіку воєнного конфлікту та можливість виникнення ситуацій, коли вчинені дії визнаються необхідними для захисту життя та безпеки людей.

Отже, розуміння умов крайньої необхідності в контексті ситуації на окупованих територіях може мати вагоме значення для правильного розгляду питань щодо кримінальної відповідальності. Підходячи з обережністю та розумінням до таких обставин, можна врахувати індивідуальні ситуації та забезпечити справедливість у вирішенні кримінальних справ.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Роз'яснення ст. 40 Кримінального кодексу України. *Вебсайт Нововолинської міської ради*. 2022. Електронний ресурс. URL: <https://nov-rada.gov.ua/2022/06/07/roz-iasnennia-st-40-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/>
3. Вирок Ленінського суду м. Запоріжжя від 10 липня 2023 року у справі №334/783/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112080613>
4. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 02 жовтня 2023 року у справі № 334/7282/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113997945>
5. Бичок О. М., Людвік В. Д. Крайня необхідність. The 4th International scientific and practical conference “Modern problems of science, education and society” (June 19-21, 2023) SPC “Sci-conf. com. ua”, Kyiv, Ukraine. 2023. 1281 p. 2023
6. Торська Х. І., Руснак І. В. Крайня необхідність як обставина, що виключає злочинність діяння. The XIII International Science Conference «Perspectives of development of science and practice», December 14–17, 2021, Prague, Czech Republic. 626 p. 2021
7. Острогляд О.В. Поняття та ознаки кримінально-правової політики. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*. № 4(44). 2020. С. 99-103
8. Письменський Є.О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Северодонецьк, 2020. 121 с.
9. Співпраця з ворогом під час окупації: які обставини виключають кримінальну протиправність? *Вебсайт Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 2022. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iaki-obstavniny-vykliuchaiut-kryminalnu-protypravnist/>
10. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 24 вересня 2022 р. у справі № 953/5294/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112080613>

